

HÜQUQ**ƏRƏB-İSRAİL MÜNAQIŞƏSİ: VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ****A.N.ABBASBƏYLİ****Bakı Dövlət Universiteti**

Məqalə aktual problemlərdən olan yarıməsrdən orta tarixə malik ərəb-İsrail münaqişəsinə həsr olunmuşdur. Müəllif konkret nümunələr əsasında bu münaqişənin yaranmasının tarixi köklərini geniş və ətraflı göstərir, ərəb-İsrail probleminin mümkün həlli yolları göstərilir.

Planetin ən kəskin xarakterli münaqişələrindən biri ərəb-İsrail, daha doğrusu Fələstin-İsrail münaqişəsidir. Biz qəsdən bu iki adı: ərəb-İsrail və Fələstin-İsrail adlarını bir yerdə çəkmirik. «ərəb-İsrail» adı ərəb-İsrail münaqişəsinin, yəni bütün ərəb dünyasının İsrail dövlətinə qarşı mənfi mövqeyinin mövcudluğundan xəbər verir. Bu adın uyğunluğunu və məqsədəuyğunluğunu da qeyd etmək lazımdır: adın birinci hissəsi etnik birlikdən, ikinci hissəsi isə etnos və ya mədəniyyət deyil, daxili və xarici siyasəti olan dövlətin adından xəbər verir. Əgər həmin ziddiyyəti bu nöqtəyi-nəzərdən araşdırsaq adın ifadə etdiyi məlumatın mənasını müəyyən etməyə yönələn dərin təhlil mümkündür. Ərəb təfəkkürü etnopsixoloji səviyyədə yəhudi təfəkkürü ilə müqayisə edilmir. «ərəb-İsrail» ziddiyyəti ərəb dünyasının İsrail dövlətinin zorakılığına qarşı etirazını ifadə edir. Aydın ki, bu etiraz hansı ərəb dövlətinin vətəndaşı olmasından asılı olmayaraq bütün ərəbləri birləşdirir. Bu mənada «ərəb-İsrail» adı və ziddiyyəti məntiqə tam uyğundur.

«Fələstin-İsrail münaqişəsi» adı birincisi tematikanı daraldır, ikincisi aksenti qarışdırır. Burada söhbət artıq dövlətin müəyyən etnosu qarşı siyasətindən getmir. Həmin ziddiyyət ilkin təsəvvürlərə əsasən birgə sülh şəraitində mövcud olacaq iki dövlətin münaqişəsini vurğulayır.

Qeyd olunmuş tərəflərdən hansının tədqiqat dairəsinə daxil olacağından asılı olmayaraq istənilən proqnoz nəinki konkret olaraq Fələstin-İsrail qarşıdurmasını, həmçinin ərəb-yəhudi anlaşılmazlığını da özündə birləşdirməlidir. Bu gün dözümlülük şəraitində beynəlxalq birliyin əsas məqsədi ərəb və yəhudi təfəkküründə uyğun mənəvi, tarixi, etnik, iqtisadi və dövləti məqamları müəyyən etməkdən ibarətdir. «Hazırkı araşdırmalar və ya münaqişələrin hazırkı araşdırmaları bir tərəfdən münaqişələr haqqında tarixi məlumatlarla, digər tərəfdən isə elməqədər hesab olunan məlumatlar da daxil olmaqla keçmişin tədqiqatının nəticələri və fikirləri ilə dolğunlaşmalıdır».

Tədqiqatın fərziyyəsi Fələstin-İsrail münaqişəsinin həllinin mümkün-lüyünü təsdiq etməkdən ibarətdir. Burada biz bir neçə amilə əsaslanacağıq.

Məsələn, ümidverici amil kimi, bizim fikrimizcə, bəzi İsrail siyasətçilərinin bu problemə dair sağlam düşüncələrini gözdən keçirmək olar. Həmin siyasətçilərin ən parlaq nümayəndəsi olan Yaxın Şərqdə ədalətli sülh uğrunda canını qoyan general və siyasətçi İsxak Rabinin adını çəkmək olar.

Yəhudi dininə xarakterik olan messianizm ruhu digər amil kimi qiymətləndirilə bilər. Məlum olduğu kimi yəhudi ortodoksları hesab edirdilər və elə indi də hesab edirlər ki, İsrail dövləti vaxtından əvvəl yaradılmışdır, belə ki, bu proses ancaq Qüds məbədinin bərpasından sonra mümkün ola bilərdi. Məbədın bərpasına gəldikdə isə məsihanın gəlişindən sonra mümkündür.

Üçüncü amil qarşılıqlı maraqların reallığına inanan İsrailililər və ərəblər arasında iqtisadi əməkdaşlığın yaradılması təmayülüdür.

Müasir dövrün ən uzun sürən münaqişələrindən biri artıq 50 ildir ki davam edir. Ümumiyyətlə münaqişənin tarixini bir neçə əsas mərhələyə bölmək olar: 1948-ci il ərəb-İsrail müharibəsi (birinci müharibə), 1956-cı il Suet böhranı (ikinci müharibə), 1967 və 1973-cü illər ərəb-İsrail müharibələri (3 və 4 ərəb-İsrail müharibələri), 1978-79-cu illər Kemp-Devid sülh yolu ilə nizama salma prosesi, 1982-ci il Livanda müharibə (beşinci müharibə), 90-cı illər sülh yolu ilə nizama salma prosesi və 2000-ci il İntifada. 29 sentyabr 2000-ci ildə başlayan və İndiyə qədər davam edən İntifada çox zaman ekspertlər tərəfindən «altıncı müharibə» və ya «taqətdən salan müharibə» kimi müəyyən edilmişdir.

Fələstin problemi I dünya müharibəsindən sonra Osmanlı imperiyası süquta uğradıqdan sonra beynəlxalq miqyasda müzakirə obyektinə çevrildi. Fələstin sonradan İngiltərənin mandatlı idarəsi altına keçən Türkiyənin keçmiş ərəb mülkü idi (mandat 1922-ci ildə millətlər Liqası tərəfindən təsdiq olunmuşdur).

1917-ci ildə İngiltərə hökuməti Yaxın Şərqi sonrakı tarixi üçün mühüm olan sənədi – «Balfur bəyannaməni» dərc etdi. Həmin sənədə əsasən İngiltərə «yəhudi xalqı üçün Fələstində Milli ocağın bərpa olunmasının tərəfdarıdır və bunun üçün bütün gücünü səfərbər edəcək».

1922-ci ildən 1947-ci ilə qədər mandat zamanı 1930-cu illərdə nasist təqibi ilə əlaqədar artan əsasən Şərqi Avropadan genişmiqyaslı yəhudi immiqrasiyası baş verdi. Fələstinlilərin müstəqillik tələbləri və yəhudi immiqrasiyasının müqaviməti II dünya müharibəsi illərində və sonra hər iki tərəfdən zorakılıq aktları ilə müşayiət olunurdu. İngiltərənin vəziyyəti mürəkkəbləşirdi: o, Fələstində iki cəbhədə – eyni zamanda bir-biri ilə döyüşən Xaqan gizli ordusunun həm ərəb, həm də yəhudi döyüşçü-terroristlərinə qarşı mübarizə aparırdı. O zaman İngiltərə bu məsələni baxılması üçün BMT-yə təqdim etdi.

Bir neçə alternativ təkliflərə baxıldıqdan sonra BMT 1947-ci il noyabr ayında 181 sayılı qətnaməni qəbul edir. Həmin qətnaməyə əsasən Fələstin iki müstəqil dövlətə: Ərəb və Yəhudi dövlətlərinə bölünür və Qüds beynəlxalq status qazanır. Ərəb dövlətinə 11 min kv.m., Yəhudi dövlətinə isə 14 min kv.m. ərazi ayrıldı. Ərəb dövlətində 749 min ərəb və 9.5 min yəhudi, Yəhudi dövlətində isə 499 min yəhudi və 407 min ərəb, Qüdsdə isə 105 min ərəb və 99.6 min yəhudi məskunlaşmalı idi. Beləliklə, rəqəmləri müqayisə edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bölünmə planı ədalətsiz aparılmışdır. Bunu həmçinin «Fələstin problemi – yerli faciə deyil, o, bütün dünyanın faciəsidir, belə ki, ədalətsizliyin nəticəsidir.» deyən ingilis

tarixçisi A. Toynbi də qeyd etmişdi.

Ərəb ölkələri BMT qərarını rədd etdilər və əməl etməkdən boyun qaçırdılar. Ərəblər BMT qərarından əvvəl də həmrəyliklə Fələstinin bölünməsinin əleyhinə idilər. Ərəb İdarəsi bildirdi ki, «Bütün ərəb xalqı immiqrasiya və yəhudilərin yerləşdirilməsi yolu ilə nəticə etibarlı ilə Fələstində yəhudi dövlətinin yaradılmasına qəti etiraz edir.» 14 may 1948-ci il tarixində Ben Qurion İsrailin yaranmasını elan etdi, beş ərəb dövləti yəhudi dövlətini dərhal məhv etmək üçün Fələstinə öz qoşunlarını göndərdi. Ərəblərin məğlubiyyəti ilə nəticələnən birinci ərəb-İsrail müharibəsi başladı. İsrail Fələstinin ərəb dövləti üçün nəzərdə tutulmuş ərazisini ələ keçirdi; digər hissəni isə İordaniya özünə birləşdirdi; Qəzza rayonu Misirin idarəsi altına keçdi. Qüds iki hissəyə bölündü və üç dinin müqəddəs yerləri yerləşən Məbəd dağı ilə Köhnə Şəhər İordan yurisdiksiyası altına keçdi.

Ərəblərin böyük əksəriyyəti hərbi əməliyyatların baş verdiyi ərazilərdən Qəzza və Qərb sahili sektorunda olan təhlükəsiz yerlərə, həmçinin qonşu ərəb ölkələrinə qaçırdılar. İsrail isə həmin zaman 4 il mövcud olduğu vaxt ərzində əhalisini üç dəfə artırdı.

1956-cı il ikinci ərəb-İsrail müharibəsi Fələstinin vəziyyətinə heç bir dəyişiklik gətirmədi. Lakin 1967-ci ildə növbəti müharibədən sonra İsrail keçmiş mandat altında olan Fələstin, həmçinin bir neçə digər ərəb ərazilərini işğal etdi. O zaman İsrail hökuməti tərəfindən ərəb dövlətləri ilə İsrail dövlətinin hüquqlarını və sərhədlərini tanıyan sülh müqaviləsi bağlamaq haqqında danışıqlar uğurla nəticələnmə kimi qoşunların həmin torpaqlardan geri çəkilməyəcəyi barədə qərar qəbul olundu. Həmin silahlı münaqişə ilə əlaqədar BMT TŞ «İsrail silahlı qüvvələrinin yaxın keçmişdə münaqişə zamanı işğal etdiyi ərazilərdən qoşunlarının çıxarılmasını», həmçinin «bütün tələblərin və müharibə vəziyyətinin dayandırılmasını və həmin regiondakı bütün dövlətlərin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün və siyasi müstəqilliyinin tanınmasını və ona hörmətlə yanaşılmasını» tələb edən 242 sayılı qətnamə qəbul edir. Mühakimə günü müharibə (1973) İsrail və ərəb dövlətləri arasında münaqişənin 4-cü raundu idi. BMT TŞ 338 sayılı qətnaməsi «maraqlı tərəfləri atəşkəsdən dərhal sonra BMT TŞ 242 sayılı qətnaməsinin icrasına» çağırırdı. BMT Ümumi Asambleyası 1975-ci ildə fələstinlilərin öz müqəddəratını təyin etmək, milli müstəqillik və suverenlik hüququnu təsdiq etdi. Sionizm isə rasizm və irqi ayrı-seçkiliyin bir növü, həmçinin beynəlxalq dünya və təhlükəsizlik üçün təhlükə kimi qiymətləndirildi, bu da öz növbəsində faktiki olaraq İsrail dövlətinin mövcud olma hüquqlarının tapdalanması demək idi, belə ki, sionizm – yəhudi xalqının tarixi torpağında – İsraildə XIX əsrin sonunda yaranmış, müstəqilliyin bərpası uğrunda hərəkətidir. Buna baxmayaraq məhz 242 sayılı qətnamə ərəb-İsrail münaqişəsinin həllinin təsdiq edilmiş beynəlxalq-hüquqi əsasıdır.

Əvvələ qayıdaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1964-cü ildə ərəb liderlərinin müşavirəsində «öz torpaqlarından qovulmuş 2 mln ərəbin maraqlarını təmsil etmək» üçün Fələstin Azadlıq Təşkilatı yaradılmışdır. FAT İsrail dövlətini ləğv etmək, yəhudi mühacirlərinin böyük əksəriyyətini Fələstindən qovmaq və «demokratik və dünyəvi dövlət» yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Məqsədə çatmağın yolu – İsrailə partizanların köməyi ilə silahlı mübarizə idi. İsrail ilə FAT münasibətləri 80-ci illərin sonunda intifadanın başlanması ilə, işğal olunmuş ərazilərdə nümayiş, tətillər və İsrail əsgərlərini daşlama ilə müşayiət olunan üsyanların

başlanması ilə yeni mərhələyə qədəm qoydu. İsrail tərəfindən mübarizənin qarşısının alınması üçün istifadə olunan üsullar əhali arasında çoxlu qurbanlara və BMT və ABŞ-nın tənqidinə səbəb oldu.

Münaqişənin inkişafında Fələstin Milli Şurasının 1988-ci il noyabr ayında Əlcəzairdə keçirilən XIX fəvqəladə sessiyası dönüş yaratdı. Həmin sessiyada BMT 181 sayılı qətnaməsi çərçivəsində paytaxtı Qüds olmaqla Fələstin dövlətinin yaradılması elan olundu, lakin həmin dövlət yalnız İsraili tanımayan dövlətlər tərəfindən tanındı. Qeyd olundu ki, «bu qətnamə (181) beynəlxalq qanunun ərəb Fələstininin suverenlik və milli müstəqillik hüququnu təmin edən şərtlərini özündə birləşdirir». Faktiki olaraq bununla yəhudi dövləti təsdiq edilmişdi.

FAT siyasi təşəbbüsü ona ABŞ ilə münasibətdə irəliləyiş qazanmağa imkan verdi. 1988-ci il dekabr ayında ABŞ ilk dəfə onunla rəsmi dialoqa girdi. Həmin vaxtdan ingilis-Fələstin münasibətləri də inkişaf etməyə başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, C.Buş digər münaqişələrin hərtərəfli həllini tapmaq üçün körfəzdə müharibədən istifadə etməkdə qərarlı idi. O, hesab edirdi ki, «indi bizim yeni dünyəvi intizamı yaratmaq üçün imkanımız var».

Beləliklə, Təhlükəsizlik Şurasının («Yer sülh uğrunda» formuluna uyğun olaraq) 242 (1967) və 338 (1973) sayılı qətnamələrinə əsaslanan iki istiqamətdə: İsrail və FAT, İsrail və ərəb dövlətləri arasında birbaşa danışıqlar vasitəsilə ədalətli və güclü dünya yaratmaq məqsədilə ilk sülh danışıqları 1991-ci il oktyabr ayında Madriddə baş tutdu. Proses «Quş Emunim» ekstremist qrupunun dəstəyindən faydalandığı «Likud» ultrasağ blokunun Knessetdəki seçkilərdə məğlubiyyətindən sonra sürətləndi. Yeni hökuməti münaqişənin sülh yolu ilə həllini üzərinə götürən İşçi partiyasının lideri İ.Rabin yaratdı. Lakin Fələstin probleminin həllinin konkret çərçivəsinin yaradılması əsas etibarilə Osloda iki il ərzində keçən on raunddan ibarət danışıqlardan sonra baş tutdu. Nəticədə 1993-cü il 9 sentyabr tarixində İsrail və FAT bir-birini tanıma barədə qarşılıqlı razılaşma imzaladılar, 13 sentyabrda isə onlar Vaşinqtonda Fələstinin Qəzza və İordaniya çayının Qərb sahili sektorunda müvəqqəti özünüidarə prinsipləri barədə Bəyannamə imzaladılar.

Bəyannamə beş il ərzində mərhələlərlə sona yetiriləcək qeyd olunmuş ərazilərdə Fələstin muxtariyyətinin yaradılması haqqında Fələstin-İsrail razılığından ibarət idi. Bu istiqamətdə ilk addım 20 il ərzində işğaldan sonra Qəzza və Yerixon sektorundan İsrail qoşunlarının geri çəkilməsi oldu. Lakin razılaşmaya baxmayaraq İsrail və Fələstin ekstremistləri razılaşmanın tam icrasına yol verməyəcəklərinə dair and içdilər və regionda sabitliyi pozmaq məqsədilə zorakılıq aktları yaratmağa başladılar. Demək lazımdır ki, nəinki FAT daxil olmayan ekstremist qrupu və təşkilatları, həmçinin onun nümayəndələrinin bir hissəsi bu razılaşmanı son dərəcə neqativ qəbul etdilər. Amma onlar nizamlama prosesini dayandıra bilmədilər. Bura həmçinin İordaniya da aiddir. 24 oktyabr 1994-cü il tarixində Akabada İordaniya-İsrail sülh müqaviləsi bağlandı, həmin ilin dekabr ayında isə ölkələr arasında diplomatik münasibətlər quruldu. Bundan öncə 1994-cü il iyun ayında təşkilatın sülh prosesinə cəlb olunması məqsədilə işğal olunmuş ərazilərdə BMT Xüsusi Koordinator ofisi yaradıldı.

Sülh prosesinin inkişafı ilə paralel olaraq regionda zorakılıq aktları artırdı. Belə ki, 1994-cü ilin qış və yayında Təl-Əvivdə terror aktları baş verdi. Həmin hadisələrdə «Həmas», «İslam cihadı» fəallıq nümayiş

etdirirdi. Beləliklə, artan Fələstin ekstremizmi səbəbindən sülh danışıqları təhlükə altında idi. Lakin bütün bu hadisələr 1994-cü il 28 sentyabr tarixində İsrail hökuməti və FAT rəhbərliyi arasında müvəqqəti razılaşmanın imzalanmasına mane ola bilmədi. Həmin razılaşmaya əsasən İsrail öz qoşunlarını altı şəhərdən geri çəkməli, Fələstin administrasiyası isə seçkilər keçirməli idi. Bu üçmərhələli sülh danışıqlarının 2-ci mərhələsi idi. Qeyd etmək lazımdır ki, müvəqqəti razılaşma knesset tərəfindən çox az səs fərqi ilə təsdiq olundu (61 «leyhinə» və 59 «əleyhinə»). Razılaşmanın əleyhdarları genişmiqyaslı təbliğ kompaniyası keçirdi və hökuməti «terroristlərə təslim olmaqda» günahlandırdılar.

Danışıqların 1996-cı il may ayına planlaşdırılan 3-cü mərhələsində Qüdsün statusu müəyyən olunmalı, İsrail mühacirlərinin taleyi həll olunmalı və bir çox analitiklərin fikrincə yaradılması həqiqətə yaxın olan İsrail və Fələstin dövlətlərinin arasında sərhədlər təyin olunmalı idi.

1995-ci il noyabr ayında İ.Rabin ultrasağ ekstremisti tərəfindən öldürüldü. O, hesab edirdi ki, Rabinin münasibətdə satqınlıqdır. Hökumətə başçılıq edən Ş.Peres Rabin kursunun tərəfdarı idi. O, yeni seçkiləri 1996-cı ilin may ayına keçirdi. Yeni 1996-cı il Ərəfatın Fələstin Muxtariyyətinə prezident seçilməsi ilə başlandı və İsraildə baş verən terror aktlarına görə məsuliyyəti Həmas təşkilatı öz üzərinə götürdü. Buna cavab olaraq İsraildə Həmas üzvlərinə qarşı həqiqi basqın olundu, bu da ərəb əhalisi tərəfindən fəal müqavimətə səbəb oldu.

Növbəti il İsraildə hakimiyyət dəyişir, Likud bloku qalib gəlir, Netanyahu baş nazir vəzifəsinə keçir və E.Baraka hakimiyyətə gələnə gədər sülh prosesi olduğu kimi qalır, onun dövründə «əvvəl imzalanmış Fələstin-İsrail razılaşması üzrə yerinə yetirilməmiş öhdəliklərin mərhələlərlə icrası, həmçinin Fələstin milli muxtariyyətinin son statusu» haqqında razılaşma əldə olunur.

XX əsrin sonunda sülh danışıqlarının gedişi zamanı baş vermiş vacib hadisələrdən biri ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə Barakla Ərəfatın Kemp-Deviddəki görüşü oldu. Baxmayaraq ki, sammit başlanğıcdan müvəffəqiyyət qazanmadı, çünki İsrail fələstinlilər arasında əsas məsələlərə dair, əsasən də hər iki tərəfin iddia etdiyi Qüdsün statusuna dair fikir ayrılığı yarandı, bu səbəbdən amerikalılar risk etməyi qərara aldılar, çünki ərəblər 13 sentyabr tarixində öz dövlətlərinin yaranmasını elan etməyə hazırlaşdılar, o da həqiqətdir ki, onlar bunu hələ indiyə qədər etməmişdilər. Sammitdən sonra Ərəfat vətənə igid kimi qayıtdı, Barak isə fələstinlilərə güzəştə getdiyinə görə A.Şaron başda olmaqla müxalifətin tənqidləri ilə qarşılaşdı. Sonralar problemin həlli sahəsində heç bir inkişaf qeyd olunmamışdı, 2000-ci ilin sentyabrında İsrail müdafiə nazirinin Məbəd Dağına baş çəkməsi ilə intifada yeniləşdi.

2001-ci ilin fevral ayında A. Şaron seçkilərdə 63.5% səs çoxluğu ilə 37.4% səs toplayan Baraka qalib gəldi və onun qarşısında sabit hökumət birliyi yaratmaq tapşırığı dururdu. O, ərəb əhalisinə qarşı olduqca amansız siyasət yürütməyə başladı və nəticədə çoxlu dinc fələstinli həlak oldu. Amma Şaron bildirdi ki, bunun vasitəsilə o, israililərdə təhlükəsizlik hissini bərpa etmək istəyir.

İsrail ordusunun geniş miqyaslı əməliyyatının kulminasiya nöqtəsi Ərəfatın Ramalldakı dəftərxanasının ələ keçirilməsi və onun özünün də orada saxlanması idi. Buna cavab olaraq Misir İsrailə bütün

münasibətləri pozdu. Cenin və Nablusdakı hərbi əməliyyatlar nəticəsində israililər Fələstin təhlükəsizlik xidmətini və polis qərargahını mühasirəyə aldı. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, İsrail Ərəfatın yanına nə ABŞ, nə də AB nümayəndələrini buraxırdı. Roma Papası isə öz növbəsində Fələstin xalqının təhqir olunmasında İsraili təqsirləndirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ərəfatın qərargahına qarşı qisas aksiyası BMT Təhlükəsizlik Şurası iclasının çağırılması təşəbbüsünü irəli sürürdü. İclasda 1402 sayılı atəşin dayandırılması barədə qətnamə qəbul olundu. Həmin qətnaməyə əsasən həm fələstinlilər tənbeh olunmuş, həm də İsrailin əvvəlki nailiyyətləri pozan əməliyyatları pislənmişdir. Lakin Qərbin təzyiqi altında İsrail ordusu Vifleyemədən çıxdılar və döyüşçülərin bir hissəsinə Kiprə getməyə icazə verilmişdi, digər hissəsi isə FA məhkəməsinə ifadə vermək üçün Qəzza Sektoruna göndərildi.

ABŞ təşəbbüsü ilə Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 1397 sayılı növbəti qətnamə Fələstin dövlətinin yaradılmasının vacibliyini təsdiq etdi. Buna baxmayaraq və fələstinlilərə Fələstin dövlətini qurmaq hüququnun verilməsinin tərəfdarları olan Likud partiyasının əksəriyyətinin fikrinə məhəl qoymadan Şaron bildirdi ki, bu, problemin sülh yolu ilə həllinə təsir edə bilər.

Öz səylərinin əsassız olduğuna əmin olduqda amerikalılar Fələstin-İsrail probleminin həllinə əvvəl BMT-da İsrailə qarşı qətnamələrin qəbul olunmasına çalışan ərəb dövlətlərini cəlb etdilər. Ümumi səylərin apofeozu tərkibinə ABŞ, Rusiya, AB və BMT daxil olan «Yaxın Şərq kvartetinin» yaradılması oldu. Bir neçə aydan sonra müşavirələr və konsultasiyalar nəticəsində «kvartet» 2003-cü ilin aprel ayında regionda vəziyyətin sabitləşdirilməsi üçün göndərmə məntəqəsi kimi qəbul olunan «Yol xəritəsinə» çevrildi. «Yol xəritəsi» - hər iki tərəfin bir yerdə mövcud olma prinsiplərinə uyğun olaraq Fələstin-İsrail münaqişəsinin həll olunmasına yönələn üç mərhələdən ibarət irəliləyiş idi. Güman edilirdi ki, münaqişə 2005-ci ilə qədər «dördlüyün» sayəsində öz həllini tapacaq. Planın əsas məzmunu terrorun və zorakılıq aktlarının dayandırılması, fələstinlilərin həyatının normallaşdırılması, həmçinin yeni yəhudi kəndlərinin demontasiyasından ibarət idi. Bu mərhələ uğurla keçdiyi halda fələstin parlamentinə seçkilərin keçirilməsi şərti ilə Fələstin dövlətinin yaradılması istiqamətində fəaliyyət gücləndirilməli idi. Bu mərhələnin əsas məqsədi – təhlükəsizlik sahəsində öhdəliklərin yerinə yetirilməsi və müvəqqəti sərhədlərdə Fələstin dövlətinin yaradılmasıdır. Və son mərhələdə islahatların möhkəmləndirilməsi və Fələstin hakimiyyət strukturunun sabitləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, plan BMT TŞ 242, 338, 1397 sayılı qətnamələrinə və İsraili tanımağın tərəfdarı olan, LAQ tərəfindən qəbul edilmiş Səudiyyə Ərəbistanı şahzadəsinin təşəbbüsünə əsaslanırdı.

Lakin Fələstin administrasiyasının silahlı qüvvələrin fəaliyyətini nəzarət altına ala bilməməsi və Şaronun təcavüzkar siyasəti planın həyata keçməsinə mane oldu. «Cenevrə razılaşması» adlanan fələstinlilərin və sol İsrail siyasətçilərinin növbəti sülh layihəsi də müvəffəqiyyətsizliyə düşərək oldu.

Hal-hazırda Y.Ərəfatın ölümündən sonra Fələstin administrasiyası Fələstin tərəfindən tərəfdaşın olmamasını dəlil gətirərək FM ayrılma istiqamətində birtərəfli siyasət yürüdən Şaronla danışıqlara girə biləcək yeni liderin seçilməsi ərəfəsindədir.

Münaqişə vəziyyətinin müzakirəsinə ənənəvi yanaşmanı tətbiq edərək müasir Fələstin-İsrail böhranının aşağıdakı elementlərini vurğulayıb təhlil etmək zəruridir:

- Daimi təsir amili
- Münaqişənin bilavasitə iştirakçılarının mövqeyləri (İsrail və Fələstin)

Fələstin-İsrail münaqişəsinin daimi münaqişəyaradan amilləri həmişə olduğu kimi aşağıdakılardır:

1. Qüdsün statusu
2. Fələstin qaçqınları
3. İsrail kəndləri
4. Sərhədlər

Bir neçə subyektiv və obyektiv səbəblərə görə məhz bu əsas problemlərin həll olunmaması, vəziyyətin mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Münaqişənin siyasi, sülh yolu ilə həll olunmaması həm Fələstin, həm də israillilərin bir-birinə eyni və demək olar ki, reallaşması qeyri-mümkün olan şərtləri irəli sürməlidir. Məsələn, İsrail terroru yaradan siyasət yürütdüyü halda FM-dan terroru dayandırmağı və terror təşkilatlarını ləğv etməyi tələb edir. İsraililərin regionda təhlükəsizliyi qorumaq şərhini nöqtəyi nəzərindən Fələstinin İsrailin qarşısına qoyduğu tələblər də öz növbəsində qəbul olunmazdır.

Həmas hökumətinin tələbləri aşağıdakılara gətirib çıxarır:

- İsrailin 1967-ci ildə olduğu sərhədlərə çəkilməsinə (1948-ci ildəki sərhədlərdən söz gedə bilməz);
- Qüdsün Şərq hissəsinin Fələstin dövlətinin paytaxtı kimi tanınmasına;
- Təxminən 3 mln qaçqının əvvəlki yerlərinə, yəni İsrailə qaytarılmasına;
- Fələstin ərazisində yəhudi kəndlərinin ləğv olunması (bu əsasən Qüdsün Şərq hissəsinin və İordən çayının Şərq sahillərinə aiddir).

Bu problemlərdən hər hansı birinin, əsasən də qaçqınlara dair məsələnin yerinə yetirilməsi ekspertlərin fikrincə İsrail üçün müstəqilliyin itirilməsi deməkdir. Müəyyən dərəcədə bu nəticələrlə razılaşmaq mümkün deyil. Məsələn, təxminən 4 mln fələstinlinin fərziyyəyə əsasən geri qaytarılması əhalisinin 83% yəhudilər təşkil edən 6 mln İsrail üçün əhalinin etnodemoqrafik tərkibinin ümumiyyətlə dəyişməsi deməkdir. Bu da siyasi və iqtisadi çevrilişə gətirib çıxaracaq. Bir sözlə Fələstin qaçqınlarının problemi ərəb-İsrail münasibətlərində gərginliyin əsas mənbəyidir.

Ərəb-İsrail münasibətlərinin 2000-ci ildəki İntifadaya səbəb olan digər maneəsi Qüdsün statusu məsələsidir. İstənilən müqavilənin istər Osloda 1992-ci ildə, istərsə də Kemp-Deviddə 2000-ci il razılaşmasının imzalanması zamanı Qüdsün statusu məsələsi həmişə əsas və nisbətən mübahisəlidir. İsraililərin BMT-nin Qüdsün Şərq hissəsinin Fələstin dövlətinin paytaxtı kimi fələstinlilərə verilməsi barədə qətnaməsini icra etməkdən boyun qaçırmaları bu şəhərin müsəlman dövlətləri üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq ərəb dövlətlərinin narazılığına səbəb olur. «Sən mənə hər şey təklif edə bilərsən, - Ərəfat Kemp-Devid konfransında Klintonu bildirdi. - Xara-a-Şərifsiz (Məbəd dağı) heç nə olmayacaq». İsrail hakimiyyəti milli münaqişənin dini xarakter almasının qarşısını almaq məqsədilə Məbəd dağında İsrail hakimiyyətini təsdiq etmədi. Burada idarəetməni «Vəqf» müsəlman şurası həyata keçirir, İsrail isə yalnız daxili

təhlükəsizliyə nəzarət edir və hüquqi suverenliyə malikdir. Yəhudi qanununa uyğun olaraq Məsiha gələnə qədər və Üçüncü Məbəd tikilənə qədər yəhudilərə Məbəd dağına qalxmaq qadağandır. Uzun illər bir çox yəhudi dini icmalarında bu mövzuda mübahisələr gedirdi və ölkədə Qüdsün məbədinin yalnız insan əli ilə tikilməli olduğuna inanan yəhudilərin sayı az deyil. 1984-cü ildə bir qrup yəhudi dini ekstremistləri dağlı müsəlmanlardan «təmizləmək» və tikinti meydanını hazırlamaq məqsədilə Əl-Əqsa məscidinin partladılmasını planlaşdırırdı.

Son yarım il ərzində, xüsusilə də 1967-ci ildə Qüdsün birləşdirilməsindən sonra «müqəddəs şəhər»in Səudiyyə hökumdarının yurisdiksiyasına verilməsi, və ya Qüdsün dünya paytaxtı kimi tanınması da daxil olmaqla problemin həlli istiqamətində təklif, plan, variantlar irəli sürüldü. Bu layihələr hadisələrin gedişatına heç bir təsir göstərmədi.

Sərhədlərlə bağlı məsələnin həllində də eyni vəziyyət yarandı. Hal-hazırda BMT-nin Fələstinin iki hissəyə – yəhudi və ərəb hissələrinə bölünməsi barədə 29 noyabr 1947-ci il tarixli 181/II sayılı qətnaməsi israililər tərəfindən qeyri-mümkün variant kimi qiymətləndirilir. İsraililər tərəfindən maksimum güzəşt onun sərhədlərinin 1967-ci ildəki vəziyyətinə çəkilməsi ola bilər, bu addımın israililər arasında əleyhdarları tərəfdarlarından olduqca çoxdur. Bundan əlavə bir sıra alimlər, məsələn C.Stoun beynəlxalq hüquq nöqtəyi nəzərindən israililərin Qəzza Sektorunda və Qərb sahilində iştirakını tamhüquqlu qiymətləndirməyə çalışırlar, belə ki, onlar iddia edirlər ki, ərazini zəbt edən tərəf əvvəllər həmin ərazini qeyri-qanuni zəbt edən tərəfə münasibətdə əlverişli hüquqi titula malikdir. Bizim fikrimizcə bu cür yanaşma birtərəflidir, çünki İordaniya və Misirin beynəlxalq hüququn normalarını pozması İsrailə bəraət qazandırmamalıdır.

Növbəti amil – işğal edilmiş ərazilərdə yəhudi mühacirləridir. Onların sayı təxminən 300 min nəfərdir; dördü birindən çoxu Qərb Sahilinin üç böyük «blok»unda məskunlaşmışlar. Ümumilikdə həmin bloklarda 80 kənd hesablanmışdır. Fələstin hakimiyyətinə keçən ayrılmış 50 kənddə təxminən 4 min yəhudi mühacirləri yaşayır; ümumilikdə yəhudi kəndləri Qərb Sahilinin 6-8% ərazisini təşkil edir. Mühacirlərin problemini həll etmək çox çətindir: bir qayda olaraq bunlar geniş əqidəli dəlillərə malik güclü, inadlı və bu sahədə qərarlı insanlardır. Fələstinlilər əmindirlər ki, onlar Qəzza Sektorunda və Qərb sahilində yəhudi mövcudluğunu qoruyub saxlamalıdırlar. Məsələn, xüsusilə ortodoksal qəbul edilən Amsonda – Qəzzada İsrail kəndində mühacirlər iddia edirlər ki, «Nildən Efrata qədər ərazini əhatə edən Böyük İsrail dövləti yaranana qədər burada qalacaqlar». Fələstinlilər üçün isə onların ərazisində yəhudi kəndləri işğalın simvolu və İsrail hökumranlığından xəbər verir.

İqtisadi problemlər də mövcuddur. İnkişaf edən Fələstin iqtisadiyyatı demək olar ki, tam olaraq İsraildən asılıdır. Hərbi blokada başlanan vaxtdan əvvəl İsraildə işləyən on minlərlə ərəb işsiz qaldı. Onlarla yanaşı çoxlu ailələr kasıblığa düşər oldular. İsrailə vaxtaşırı tərəvəz gətirən minlərlə Fələstin kəndlisi öz gəlir mənbəyini itirdi. Hərbi əməliyyatları xatırladan toqquşmalar şəhər və kəndlərə milyonlarla ziyan vurdu. Artıq neçənci ildir ki, Fələstin rəhbərliyi «iqtisadi böhran»dan danışır, bununla İsrail Fələstinini diz üstə çökdürmək istəyir. İsrail hökuməti ölkənin qabaqcıl siyasətçilərinin bəyanatlarından irəli gələrək uzun müddətdir ümid edir ki, artan ehtiyac fələstinliləri danışıqlara gəlməyə məcbur

edəcək. Qərb sahilində ərəb şəhərlərindəki işsizliyin səviyyəsi 32% artmışdı. Qəzza Sektorunda təxminən hər dördüncü sakin (45%) yaşamaq üçün vəsaitə malik deyildir. Blokada iqtisadiyyatın digər hissəsinə də toxundu. Fələstinlilər üçün Aralıq dənizində İsrail limanına çatdırılan yük artıq muxtariyyətə daşınmırdı. Fələstinlilərə münasibətdə bunu tədbirlərinin bir hissəsi kimi hesab edən İsrail bundan sonra da yüklərin daşınmasını məhdudlaşdırmaqda qərarlıdır və yalnız dərman və qida məhsullarının daşınmasına icazə verir. Su ehtiyatının bölüşdürülməsi məsələsi də mürəkkəbdir. İstifadə olunan suyun 70 %-ni İsrail Qərb sahilindən əldə edir, uyğun olaraq FM onun üzərində tam nəzarətini təmin etməsi İsrailin təhlükəsizliyini şübhə altına salır. İsrail hakim dairələrinin nümayəndələri dəfələrlə bəyan edirdilər ki, su ehtiyatından imtina etmək dövlətin «özünü məhv etməsinə» bərabərdir. Bu səbəbdən İsrailin hakim dairələri Qəzza Sektoru və Qərb sahilini üçün muxtariyyətin saxlanılmasına təkid edirlər, BMT isə İsraildən Fələstin dövlətinin tanınmasını tələb edir.

Yaxın Şərqdə müasir hadisələr ilk növbədə geosiyasi dəyişikliklərin – SSRİ-nin süqutu, Rusiyanın regiondakı hadisələrə təsir göstərə bilməməsi – nəticəsidir. Beləliklə, 1991-ci ildən sonra fələstinlilər İsrail və onun güclü müttəfiqi ilə təkbətək qaldılar, sonuncunun siyasəti Y. Primakovun fikrincə subyektiv əsasda – ərəblərə qarşı ekspansionist kurs həyata keçirdiyi halda İsrail dövlətinə fəal və hərtərəfli dəstək vermək istəyi, həyata keçirilirdi. Ərəb cəmiyyəti öz növbəsində münaqişənin həlli, məsələnin mahiyyəti barədə dünyada obyektiv fikirlərin yaranması üçün çox işlər görürdü. BMT bütün qətnamələri ədalətli idi, onlar İsraili zəbt olunmuş ərazilərdən qoşunları çıxarmağa çağırır, fələstinlilərə isə «müstəmləkədən azad» sakinlər kimi öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verirdi.

Qarşıdurmanın inkişafına bilavasitə münaqişənin tərəflərinin münasibətinə gəldikdə ərəblər arasında iki cəbhə yaranmışdı:

- Münaqişənin sülh yolu ilə həlli prosesinin bərpa olunmasının, beynəlxalq razılaşmanın müəyyən edilmiş şərtləri çərçivəsində Fələstin dövlətinin yaradılmasının, FM hakim inzibati strukturlarında qəbul olunmuş İsrailə münasibətlərin təyin edilməsinin tərəfdarları.
- İsrailə istənilən danışıqların əleyhdarları, FM bir sıra ekstremist təşkilatlarının (Həmas, «Hizbulla», «İslam cihadı» və s.) köməyi ilə İsrailin tam məhvə qədər mübarizənin davam etdirilməsinin tərəfdarları.

Fələstin tərəfi isə əmindirlər ki, yəhudilər ərəb torpaqlarının işğalından heç vaxt imtina etməzlər və nəzərdə tutulan güzəştlər – sadəcə yalandır; ABŞ əgər istəyəydi ərəblərin tələblərinə uyğun olaraq İsraili güzəştə getməyə məcbur edə bilərdi; yeganə üsul isə – güclü təzyiqdır. «Fələstin cəmiyyəti Ərəfat rəhbərliyindən daha radikaldir: o, «sionist güzəştlərini» qəbul etmir.

İndi yəhudilərin problemə baxışını təhlil edək. Əvvəl ərəb ölkələrinin tələbləri təbliğat xarakteri daşıyan dəlil kimi qiymətləndirilirdi, sübut olaraq deyirdilər ki, həmin ərazilər 19 il ərzində (1948-1967) ərəb nəzarətində olan zaman ərəb ölkələri bu istiqamətdə heç bir addım atmırdılar: Qərb sahilinin İordaniya tərəfindən zəbt olunması əks istiqamətdə olan addım idi. Belə ki, ərəb qoşunlarının soxulması, sonra isə ərəb dövlətinin qurulması üçün nəzərdə tutulan bütün ərazilərin ərəblər tərəfindən zəbt olunması mandat altında olan Fələstinin ərəb əhalisini müstəqil dövlətdə siyasi cəhətdən öz müqəddəratını təyin etmək

imkanından məhrum etdi. Yaranmış vəziyyətdə Fələstin əhalisinin siyasi cəhətdən öz müqəddəratını təyin etməsi, xüsusən, 1967-ci ildə İordaniya dövləti çərçivəsində mümkün oldu: Fələstinin keçmiş əhalisi indi İordaniya əhalisinin yarısından çoxunu təşkil edir.

İsrail ictimaiyyətində Qəzza Sektoru və Qərb sahilinin gələcək statusuna dair problemin həllinə iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmanın müəllifləri Fələstin muxtariyyətində ərəb dövlətinin yaradılmasını mümkün sayan İsrail əmək partiyasıdır. Likud partiyasının simasında sağ qüvvələrin konsepsiyasına əsasən bu ərazilər İsrailin müdafiəsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və İsrailin hakimiyyəti altında olmalıdır. Lakin bütün idarə olunan ərazilərdə intensiv yerləşdirmə işlərinin aparılması «Fələstin dövlətini» xəyala çevirir. Ölkədə mövcud olan ekstremist qrupları bütün işğal olunmuş ərazilərin tam və birtərəfli zəbt olunmasına və bütün ərəblərin qovulmasına təkid edirdilər.

Ərəblərə münasibətdə İsrail siyasətinin ideoloji əsası sionizm adlanır. Sionistlər iddia edirlər ki, Fələstin üzərində «təbii və tarixi hüquqa» malikdir. Allahın əmrinə tabe olaraq əhali dövlətçiliyini qazandığı Fələstində məskunlaşmışdır. Allah Fələstini sionistlərin yəhudi kimi qəbul etdikləri Abrahama vəsiyyət etdiyinə görə yəhudilər istənilən vaxt bu torpağa qayıtmaq hüququna malikdirlər. Baxmayaraq ki, dini ortodoksların əsas cəmiyyəti – xaridim – ümumiyyətlə yaşadıqları dövlətin qanuniliyini qəbul etmirlər, belə ki, o, Məsihanın deyil insanların arzusu ilə yaranıb.

Bu şəraitdə FM yeni prezidentinin seçkiləri ərəfəsində Şaronun öz planı var. Fələstin-İsrail münaqişəsindən birtərəfli çıxma planı keçən əsrin ortasında baş verən və 1967-ci il Altı günlük müharibədən sonra qeyd edilən problemlərin olduqca radikal həllini nəzərdə tutur. Onun mahiyyəti İsrailin münaqişədən özünü uzaqlaşdırmasından ibarət idi. Bu o deməkdir ki, İsrail FM birtərəfli ayrılmağa hazırlaşır. 2005-ci ilə qədər bütün İsrail qoşunları Qəzza Sektoru və şimali Samariyadan çıxarılacaq və onların hüduqlarından kənarında yerləşdiriləcək.

Qısamüddətli siyasi proqnozlaşdırma zamanı determinant kimi yaranmış vəziyyət və fəaliyyət göstərən siyasi subyektlərin olmasını nəzərə alaraq münaqişənin strukturunu ifadə edən Qaltunq üçbucağı əsasında biz strukturun hər üç elementinin inkişaf proqnozunu vermək istəyirik: a) münaqişə vəziyyəti, b) münaqişədə davranış, v) münaqişə münasibəti və ya dərk edilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir element təsiri göstəricidir və təsire məruz qalır. Bir fikri nəzərə alsaq ki, münaqişə vəziyyəti tərəflərin bir-birini təkzib edən məqsəd güddüklərini başa düşdükləri istənilən haldır, onda ərəbləri müstəqil Fələstin dövlətini yaratmaq məqsədinə İsrailin də can atması onunla izah olunur ki, israillilər öz təhlükəsizliyini təmin etmək, yəni işğal olunmuş ərazilərdə öz hərbi iştirakının olmasını istəyir. Hal-hazırda münaqişəyə tərəflərin münasibəti və bir-birini başa düşməsi əsaslı təsir göstərir və bu elementlərin inkişafı münaqişənin gələcək vəziyyətini müəyyən edəcək.

Onların davranışına gəldikdə hər iki tərəf bir-birini ittiham edir və qarşı tərəf güzəştə getməzsə, heç bir əməkdaşlığa razılıq vermir. Tərəflərin hər biri hesab edir ki, hücumla hücumla cavab vermək lazımdır. Onlar hesab edirlər ki, əgər terror aktına cavab verilməzsə, o, düşmən tərəfindən qarşı tərəfin zəifliyi kimi qəbul olunar və onun davamı da ola bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, həm Fələstində, həm də İsraildə qarşı tərəflə danışıqlara

getməyi və düşmənin mövcudluğunu qəbul etməyən güclü qüvvələr var. Hər dəfə sülh danışıqlarına başlamağa cəhd göstərilən zaman hər iki tərəfin radikal təşkilatları terror aktları və qətl (fələstinlilər) və əvvəl qəbul olunmuş razılaşmanı pozmaq yolu ilə münaqişənin həlli prosesini dayandıрмаğa çalışırlar (israillilər).

Qəzza və Samariyanın bir hissəsini azad edərək, lakin Qərb sahilində mövqeyini möhkəmləndirərək israillilər fələstinlilər üçün əlverişsiz presedent yaradırlar. Çox güman ki, Fələstin dövlətinin hüduqlarının gələcək müzakirəsi FM təkid etdiyi 1967-ci il sərhədlərinə deyil Şaronun planlaşdırdığı sərhədlərə əsaslanacaq. Nəticədə İsrail ərəblərin fikrincə qanunsuz olaraq Qərb sahilindəki torpaqları qanunsuz olaraq özünün adlandırma bilər. Bundan əlavə fələstinlilər Qüdsdə öz hakimiyyətinin bərqərar olması hüququnu itirməklə risk edirlər.

Qəzza Sektoru yalnız müəyyən dərəcədə azad olacaq. Oradan öz qoşunlarını çıxardaraq israillilər yenə də Qəzzanın Misirlə sərhəddi, hava məkanı və limanlar da daxil olmaqla bütün sərhədləri öz nəzarəti altında saxlamaq istəyir. Bundan əlavə Fələstin ərazisində xarici hərbi mövcudluq yalnız İsrailin icazəsi ilə mümkündür (bu da demək olar ki, qeyri-realdır), yəhudi dövləti isə Qəzza və Qərb sahilinə zərbələrin qarşısını almaq üçün özünü tamhüquqlu hesab edir.

Lakin Şaronun planı müvəffəqiyyət qazanarsa, münaqişənin həllində birinci addım ola bilər. Amma müvəffəqiyyətin əsas meyarı Qəzza Sektoru və şimali Samariyada təhlükəsizlik şəraitinin yaradılmasından ibarətdir. Əgər FM yeni rəhbərliyi təhlükəsizliyi təmin edərsə və fələstinlilərin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırarsa, plan müvəffəqiyyətli hesab oluna bilər. Beləliklə, beynəlxalq cəmiyyətin köməkliliyi ilə Fələstin tərəfində İsrail tərəfindən qəbul olunmayan «müttəfiq» yaranacaq və «yol xəritəsinin» birinci mərhələsi – zorakılığın azaldılması və tərəflərin əhalisinin normal həyata qaytarılması icra olunacaq.

Bir sual isə müəmmalı qalır: İsrail qoşunlarını və mühacirləri Fələstinin bütün ərazisindən çıxaracaq mı, yoxsa Qəzzadan evakuasiya Qərb sahilində öz mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədi daşıyırdı. Qəzza Sektorundan çıxmaq siyasi cəhətdən asandır, çünki İsrail cəmiyyəti və siyasi elitası Şərqi Qüds və Qərb sahilinin əsas mərkəzlərindən fərqli olaraq Qəzza Sektorunu tərk etməyi zəruri hesab edirlər, belə ki, əgər həmin ərazilərdə 219000 və 185000 yəhudi mühacirləri yaşayarsa, Qəzzada bu rəqəm yalnız 7576 nəfərdir.

Bundan əlavə qeyd olunduğu kimi İsrail Qəzza ilə Misir sərhədləri də daxil olmaqla bütün sərhədlərə nəzarəti həyata keçirməkdə davam edəcək. Lakin İsrail nəzarətinin Qəzza ilə Misir ərazisində Rafiixa («Filadelfiya») rayonunda saxlanması 4 səbəbdən planın həyata keçirilməsinə mane ola bilər. Birincisi, fələstinlilərlə toqquşma halları mümkündür (əsasən də «Filadelfiya» xətti üzrə). İkincisi, fələstinlilərin Qəzzada iqtisadi fəaliyyəti mürəkkəbləşir. Üçüncüsü, qoşunların çıxarılmasına baxmayaraq İsrail Qəzzada nəzarəti davam etdirir və buna görə məsuliyyət daşıyır. Və, nəhayət, bu beynəlxalq cəmiyyət və Misirə fələstinlilərə yardımını həyata keçirməkdə maneə yaradır. Bunu nəzərə alaraq İsrailə öz təhlükəsizliyini təhlükə altına qoymadan Misir sərhəddindən çıxmağa şərait yaradan qərara gəlmək lazımdır.

Bizim fikrimizcə həmin qərara aşağıdakılar daxil olmalıdır:

- Misir onun ərazisindən Qəzza Sektoruna qaçaq malın keçməsinin

qarşısını almaq üçün bütün gücünü səfərbər etməlidir. Bunun üçün o, sərhəd boyu kifayət qədər hərbi qüvvə yerləşdirməlidir. Bunu nəzərə alaraq Misir-İsrail müqaviləsindəki Misir qoşunlarının yerləşdirilməsi barədə maddəyə dəyişikliklər edilməlidir.

- Bütün addımlar silahlı qüvvələrin beynəlxalq kontingentinin iştirakında ifadə olunan beynəlxalq nəzarət altında atılmalıdır.
- FM administrasiyası silahların qanunsuz olaraq sərhəddən keçirilməsi hallarına yol verməmək barədə ABŞ, AB, BMT və Rusiya qarşısında öhdəlik götürməlidir.

Buradan isə bir sual yaranır: FM bu öhdəlikləri yerinə yetirə biləcəkmidi? Bu sualın cavabı FM öz təhlükəsizlik strukturlarını bərpa edə biləcəyindən asılıdır. İsrail qoşunları çıxarıldıqdan sonra Qəzzada daxili vəziyyət təhlükəsizliklə bağlı vəziyyətə böyük təsir göstərəcəkdir.

Bununla əlaqədar 4 əsas ssenari irəli sürmək olar: FM Qəzzada vəziyyəti öz nəzarəti altına alması; Həmasın hakim mövqə tutması; müxtəlif təşkilatlar və silahlı qruplar tərəfindən nəzarətə zəmanət verən iştirakçılar ilə anarxiya. Təcrübədə bu üsul həyata keçirilib; və nəhayət, islam təşkilatları və FM birgə nəzarəti.

İsrail, beynəlxalq təhlükəsizlik, Misir və FM-nin ümumi marağı FM nəzarəti altında sektordakı vəziyyəti sabitləşdirməkdən ibarətdir. Bu İsrail və Fələstin arasında dialoqun qaydaya salınmasına və «yol xəritəsi»nin həyata keçirilməsinə vasitəçilik edəcəkdir. Vəziyyəti mürəkkəbləşdirən əsas amil FM zəifliyi və təxminən 30% fələstinlinin dəstəklədiyi Həmas təşkilatının ona tabe olmamasıdır. FM cəhdləri fələstinlilərə öz təhlükəsizlik strukturlarını yaratmaqda kömək edəcək üçüncü tərəfin müdaxiləsindən sonra məqsədyönlüdür. Ehtimala görə bu Böyük Britaniyanın köməkliliyi ilə həyata keçiriləcəkdir. Britaniya polisi və M16 kəşfiyyatı Yaser Ərafatın ölümündən sonra Qəzza Sektorunda intizam yaratmaq üçün fələstin təhlükəsizlik xidmətlərinə kömək edəcəkdir. Onların birgə gücü ilə Qəzzada əraziyə nəzarət və vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə yüksək texnoloji mərkəz yaradılacaq. Strukturun yenidən təşkilində müvəffəqiyyət əsas etibarını ilə FM və Həmas arasında dialoqdan asılı olacaq. Məqsəd Həması təzyiqlə və əməkdaşlıq yolu ilə terror aktlarını həyata keçirməkdən yayındırmaqdır. Qəzza Sektorunda vəziyyətin yaxşılaşdırılmasında Misir əsas rol oynaya bilər. Misir ordusu Fələstin «sahə komandirləri»ni sakitləşdirməyə qadirdir. Misir Qəzzada daxili sabitliyin qorunmasında və zorakılığın dayandırılmasında maraqlıdır, belə ki, islam təşkilatlarının təsirinin artması onun öz təhlükəsizliyini şübhə altına alır. Prinsip etibarını ilə Misirin ABŞ, Avropa və İsrailə birgə məqsədyönlü söyləri fələstinliləri sahə komandirlərinin təsiri altından çıxarmağa və Fələstin dövlətini qurmağa qadirdir. Öz növbəsində israil həm Qəzzada, həm də Qərb sahilində atəşin dayandırılmasını təmin etməlidir və qoşunların işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılmasına başlamalıdır, çünki işğalın davam etdirilməsi ilk növbədə yeni FM seçilmiş rəhbərliyi üçün islahatların keçirilməsində fələstinlilərin dəstəyinə nail olmasında maneədir.

Həmas hətta Fələstin hökumətinin milli birliyinə daxil olmaq üçün İsrailə on illik barışığa da razılaşa bilər. Bu barədə dünən radikal təşkilatlardan birinin lideri şeyx Həsən Yusef bildirmişdir. O, həmçinin Fələstin-İsrail danışıqları zamanı «İsrail məqsədlərinə» qarşı terror aktlarının dayandırılmasını da istisna etmir. Yusef İsraili və beynəlxalq ictimaiyyəti

Həmasa terrorçu təşkilat kimi baxmamağa səsleyirdi. Fələstin siyasi prosesinə birləşmək istiqamətində cəhdlər prosesin «yetkinliyini» sübut edir. Bu cür bəyanatlardan sonra İsrail-Fələstin münasibətlərində əsas məqam İsrail hərbi-siyasi təşkilatının nümayəndələrinin Həmas ilə danışıqlara başlamaq haqqında qərar qəbul etmələri oldu. Belə ki, «Mosad» İsrail xarici kəşfiyyatının keçmiş rəhbəri Əfraim Qaləvi (2002-ci il sentyabr ayında öz vəzifəsindən uzaqlaşdı) bildirdi ki, İsrail Həmasla danışıqlara getməlidir. O, qeyd etdi ki, Həmas – nəinki terror qruplaşması, həmçinin fələstinlilər üçün xəstəxana və məktəblər tikən humanitar təşkilatdır.

Sülh uğrunda mübarizəyə hətta İsrail müdafiəsinin ənənəvi neytral ordusu da qoşuldu. Baş qərargahın rəisi Moşe Yaalonanın fələstinlilərlə münaqişəni güc tətbiq etməklə həll etməyin mümkün olmaması və muxtariyyət ərazisindəki hərbi hücumlar intifadanın davam etməsinin əsas səbəbi olması barədə sonuncu bəyanatı Şaronun siyasi kursunun tədricən dəyişməsinə ifadə edərək İsrail cəmiyyətində böyük rezonans yaratdı.

Fələstində Y.Ərəfatın ölümü ilə bağlı daxili siyasi dəyişikliklərə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, bu siyasi vakuuma səbəb olmayacaq, çünki, hər halda son dörd il ərzində onun mövcudluğu hiss olunmamışdı. Bütün bu zaman ərzində Ərəfat real hakimiyyətin Fələstin muxtariyyətinin rəsmi institutlarından, FAT və «Faxt»dan «Həmas», «İslam cihaldı» və s. kimi təşkilatlara keçməsinə çalışırdı. Başqaları üzərində hakimiyyətə can atan hər kəs terror aktları ilə məşğul olurdu. Nəticədə rəhbərlikdə hakimiyyətin rəsmi bölüşdürülməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Yasir Ərəfatın ölümündən sonra həmin il noyabr ayında FAT icra komitəsinin yeni sədri Mahmud Abbas seçkilərdən sonra Fələstin Muxtariyyətinin başçısı seçildi. M. Abbas İsrailə sülh danışıqlarının tərəfdarıdır. Qahirə və digər ərəb ölkələri öz siyasətlərini FM gələcək administrasiyasının güzəştinə əsasən qururlar. Fələstin liderlərinin nümayəndə heyəti artıq Misir və Suriyaya gəlmişdir və bu ölkələrin hökuməti ilə əməkdaşlığa ümid etdiklərini bildirmişlər. Bununla belə Fələstin dövlətini yaratmaq perspektivləri indi həmişə olduğundan daha çoxdur. Yaxın qonşular onun fəaliyyətində aparıcı rol oynamağa can atırlar.

Nəinki Misir, digər dövlətlər də Fələstin demokratik dövlətinin yaranmasına və onunla İsrail arasında sülhün bərqərar olacağına inanırlar. Bir azdan həmin dövlət ümumi düşməndən geosiyasi prosesin tamhüquqlu iştirakçısına və eyni zamanda ciddi rəqibə çevrilir. Öz güclü (yaxın dairədə) iqtisadiyyatı daha zəif qonşulara – Livan, İordaniya, Fələstinə təsir göstərə bilər. Ərəb ölkələrinin İsrailə hərbi və siyasi əlaqəyə girdiyi zaman ərəblərin daxili güc balansı dəyişəcək. Bu radikal «dəyişiklikdən» ehtiyat edərək regionun nisbətən nüfuzlu dövlətləri artıq Qüdsə əlaqələr qurmağa can atırlar.

Əgər Fələstin-İsrail münaqişəsinin aradan qaldırılması istiqamətində qəti tədbirlər görülsə, Fələstin muxtariyyətinin beynəlxalq yardımının gələcək dörd il ərzində iki dəfə artması faktı Mahmud Abbasın şansını artırır, çünki, Fələstin əhalisi iqtisadi çətinlikdən daha çox əziyyət çəkir. ABŞ, Avropa Birliyi, ərəb dövlətləri və digər donorlar bu ehtimalı müzakirə edir.

Əgər yeni Fələstin rəhbərliyi radikal qruplaşmaların FM ərazisində fəaliyyətini dayandırarsa, 6 milyard dollardan 8 milyard dollara qədər miqdarda olan maliyyə köməyi fələstinlilərə təqdim olunacaq. Bundan əlavə malların azad tranziti və insanların müstəqil hərəkətini təmin etmək üçün

İsrail beton blokları və NBM yolları azad etməlidir. Fələstin muxtariyyətinin maliyyə köməyinin artırılması təklifinin təşəbbüskarı ABŞ idi. Onun nümayəndəsi Osloda bəyan etdi ki, ölkəsinin bu il fələstinlilərin hesabına müxtəlif yollarla keçirdiyi 200 milyon dolların üzərinə 20 milyon da əlavə olunacaq, həmçinin bu vəsaitlər bilavasitə Fələstin hakimiyyətinə keçiriləcək. Fələstin muxtariyyətinin keçmiş maliyyə naziri Sələmə Fayadanın sözlərinə əsasən Fələstin administrasiyası ildə 500 dollardan başlayaraq artım gözləyir. Bu işə qoyulmuş şərtlərin yerinə yetirildiyi halda mümkündür. Beynəlxalq donörlər ümid edirlər ki, bu dəfə fələstinlilər vəsaiti qısamüddətli ehtiyaclara sərf etməyəcək. Onların fikrincə keçən dörd il ərzində maddi yardım muxtariyyətdə arzu olunan nəticəni ona görə vermədi ki, yerli hakim dairələr uzunmüddətli iqtisadi proqramlara yetərli diqqət yetirmirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, böyük miqdarda maliyyə yardımı almaq o demək deyil ki, Fələstin cəmiyyəti sadə siyasətçilərin tərəfində olacaq. Fələstinlilər arasında narazılığın artmasının əsas səbəbi İsrail ordusunun fəaliyyəti, işğalın davam etməsidir (Qərb Sahilinin 57% İsrailin nəzarəti altındadır). Beləliklə, qabaqcadan demək olar ki, Fələstinin 1,25% təşkil edən və ərazisində yalnız 37% ərəb əhalisi yaşayan Qəzza Sektorundan qoşunların çıxarılması müsbət nəticələr verə bilməz. Eyni zamanda Əmək və Likud partiyası ilə koalision hökumət yaratmaq barədə əlaqə Şaron planını ərazilərin tam azad olunması istiqamətində ilk addım kimi qiymətləndirməyə imkan verir. Lakin burada yəhudi mühacirlərini yada salmaq zəruridir və qeyd olunduğu kimi onlar çox fanatikdirlər. Şaronun Qəzzadan mühacirlərin çıxarılması barədə qərarı yəhudilər tərəfindən onların «suverenliyinə» qəsd kimi qiymətləndirilmişdir. Əgər bunu nəzərə alaraq İsrail öz fələstinlilərlə toqquşmadan çəkinərək kəndlərin dağıdılmasını davam etdirməsə, onda güclü Fələstin dövlətinin yaradılması qeyri-mümkün olacaq. Fələstin siyasi və ümumi araşdırmalar mərkəzinin direktoru Xəlil Şıxakinin fikrincə fələstinlilər elə bir dövlət yaratmaq istəyirlər ki, o, İsrail kimi diaspora, dövlətində sülh və təhlükəsizliyə, öz müqəddəratını təyin etməyə can atan bütün fələstinlilər üçün açıq olsun. Həmin dövlət tarixi münaqişə nəticəsində daha çox zərər çəkən və qaçqın düşərgələrində öz mülkiyyətindən məhrum olaraq yaşayan fələstinliləri qəbul edəcək. Fələstinlilərin İsraildən qaçqınların geri qayıtmaq hüquqlarını tanıması tələbi təhdid xarakteri daşımır, milli eyniliyi və ya İsrail dövlətinin təhlükəsizliyinə xələl yetirmir. Əksinə, bu tarixi münaqişəni sona çatdırmaq təşəbbüsüdür, israililər və onların dövlətinin gələcəyini təmin edəcək.

Əvvəlcə, 1993-cü ildə Osloda sülh yolu ilə münaqişənin həllinə dair Bəyannamə imzalandığı zaman fələstinlilər gözləyirdilər ki, sülh prosesi işğalın dayandırılmasına səbəb olacaq. Lakin son etibarı ilə xəyalların müvəffəqiyyətsizliklə bitməsi və məyusluq ona gətirib çıxartdı ki, ictimaiyyət Oslonu sonrakı İsrail hakimiyyətinin torpaqları müstəmləkəyə çevirmək və orada israililəri yerləşdirmək üçün bəhanə kimi qəbul edirdilər. Onların fikrincə bu yolla da israililər yəhudilər üçün ev tikmək, milli inkişaf layihəsinin həyata keçirilməsinə mane olmaq üçün hissələrə bölərək Fələstin ərazisindən keçən yollar salmaq məqsədi daşıyırdı. Beləliklə, Fələstin İsrailin idarə etdiyi ərazidə dənizin ortasında yüzlərlə kiçik anklavlara çevrildi. Başqa sözlə desək, fələstinlilər tərəfindən sülh prosesi İsrailin daha çox torpaq ələ keçirməsi üçün bəhanədir. İsrailin

Osłonun əsas müddəalarını həyata keçirməkdən imtina etməsi (İsrail Fələstin ərazilərindən çıxmağa etiraz edir və yəhudi kəndlərinin tikintisini genişləndirir) fələstinlilərin təhlükəsizliyini, mövcud olmasını və müstəqilliyə can atmasını şübhə altına qoydu, bu da fələstinlilərin çoxunun daha yaxşı gələcəyə ümidini, xəyallarını puç etdi. Bununla belə, konfrontasiya ayları və qan tökmə göstərdi ki, sülhü nə zorakılıq, nə də hərbi əməliyyatlar vasitəsilə təmin etmək olar. Fələstinlilər birinci növbədə münafişənin həllinin tərəfdaşlarıdır, çünki məhz onlar hamıdan çox bundan əziyyət çəkirlər.

Məlum olduğu kimi İsraildə sülh danışıqlarına dair yetərli dərəcədə ziddiyyət təşkil edən münasibətlər var. Məsələn, «sol» tərəfçilər «Cenevrə müqaviləsinin» rəsmi olaraq tanınmasını gözləmədilər, amma cəmiyyətin fikrincə ölkə əhalisinin demək olar ki, üçdə bir hissəsi İsrailin yeni şərtlərə əsasən edəcəyi güzəştlər Kemp-Devid və ya Tabadakı müqavilələr çərçivəsində müəyyən olunmuş güzəştlərdən daha çətin olmasına baxmayaraq Müqavilələri (və üçdə birdən az hissə hələ ki cavab verməkdə çətinlik çəkir) dəstəkləməyə hazırdır. İsrail cəmiyyəti əvvəlki kimi düşmənçilik münasibəti bəsləmir və sağ cəbhədə münafişənin həlli üçün sülh danışıqlarını dəstəkləyən səslər eşidilir.

Həmçinin üç daxili amil hər iki tərəfi sülh şəraitində güzəştə getməkdən çəkinməyə vadar edir. Birincisi, hər iki tərəfin əhalisinin əsas əksəriyyətinin fikrincə sülh prosesi qanuniləşdirmənin olmamasından əziyyət çəkir. Ona qarşı İsrail mühacirləri mübarizə aparırdılar və əsasən də sağ tərəfçilər, onu dayandırmaq üçün zorakılığa əl atırdılar, bu hadisələrin ən gərgin nöqtəsi isə baş nazir İsaq Rabinin öldürülməsi oldu. Konsensusun olmaması İsrail rəhbərliyinin mühacirlərlə konfrontasiyasına hazırlığına təsir göstərdi; əslində bu, ona gətirib çıxartdı ki, hökumət mühacirləri onların dəstəyini təmin etmək üçün sakitləşdirməyə çalışırdı. Fələstin tərəfindən islamçılar və milli müxalifətçilər sülh prosesinin qanuniləşdirilməsini və ya onun əsasında yaranan Fələstin muxtariyyətinin administrasiyasını (FMA) qəbul etmirdilər. Həmin Fələstin müxalifəti sülh prosesini dayandırmaq üçün israililərə qarşı zor işlətməyə başladılar. FMA başa düşürdü ki, onun üçün qanuniləşdirmə zəruridir; daxili qüvvələrdən qorxu onun müxalifəti nəzarət altında saxlamaq imkanlarını məhdudlaşdırırdı.

İkincisi, heç bir tərəf əsaslı güzəştlərə nail olan və nəzarəti həyata keçirən bir koalisiya yarada bilmədi. İsrail hökuməti başda əmək partiyası olmaqla 1996-cı ildə həlledici seçkilərdə o zaman müvəffəqiyyətsizliyə uğradı ki, müvəqqəti müqavilə qismən qəbul olunmuşdu. Sağ hökuməti İsrailin öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtina etdi və əvəzində sülh prosesini həyata keçirmək üçün kəndlərin tez bir zamanda tikintisinə başladı.

Hər iki tərəfin ictimai fikri sabit sülh yaratmaq üçün zəruri olan güzəştlərlə əlaqədar idi. İsrail və Fələstin ictimaiyyətinin münafişənin sülh yolu ilə həlli ilə bağlı bir çox məsələləri qəbul etməsinə baxmayaraq bəzi mövqelər dəyişməz olaraq qalırdı. Hər iki cəbhənin nümayəndələri Kemp-Deviddə görüşərkən onların ictimaiyyəti Qüds və qaçqınlar üzrə problemlərə dair güzəştlərə hazır deyildi. Əslində bu iki həlledici məsələlər 1993-cü ildən 2004-cü ilə qədər 11 il ərzində açıq müzakirələr zamanı status barədə danışıqlardan kənar qalmışdı. İsrail və qonşu ərəb dövlətləri arasındakı münafişə sülh yolu ilə öz həllini taparsa, həmin

problemlər asanlıqla yoluna qoyulardı, lakin nə Suriya, nə də Livan Misir və İordaniyanın yolu ilə getmədilər. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan misalların əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tərəflərin gələcəkdə atacağı addım onların hazırda qəbul etdikləri qərarlardan asılı olacaq, yəni Fələstin ərazilərinin azad olunmasının davam etdirilməsi, həmçinin üçüncü tərəflərin əsaslı köməyi nəticəsində Şaron planının müvəffəqiyyəti ərəb siyasətçilərinin təsirinin artmasına səbəb ola bilər. Bu halda ərəb əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşması nəticəsində Həmas, İslam cihadı və s. bunun kimi radikal təşkilatların sayı azalacaq. Ərazilərin azad edilməsi beynəlxalq ictimaiyyətə münafişenin sülh yolu ilə həllində İsrailin niyyətinin ciddi olduğunu sübut edəcək.

Hal-hazırda maraqlı tərəflər danışıqlara hazır olduqlarını bildirir. Əsas problemlər danışıqlar zamanı ortaya çıxacaq və o zaman İsraili ciddi sınaq gözləyir. Ərəfat sağlığında nail ola bilməsə də fələstinlilər, Suriya və Misir öz mövqelərini razılaşıdırıb Qüdsə əlverişsiz pan-ərəb müqaviləsini qəbul etdirə bilərlər. Regionun «sülhə gəlməsindən» ruhlanan beynəlxalq ictimaiyyət ərəb müttəfiqlərinin bütün şərtlərini qəbul etməyi tələb edərək İsrailə misilsiz təzyiqlər göstərəcək. Bu tələb danışıqların həmin mərhələsində İsrail hökumətinin başında kimin duracağından asılı olaraq ya qəbul, ya da rədd olunacaq. Nəticədə İsrail bu yaxınlara qədər Misirlə olduğu kimi sülh prosesinin növbəti dəfə donacağını, yeni zorakılıq aktını və təcrid edilməni, ya da yaxın qonşularla ərazi gəzəşlərini və sülhü gözləyir.

Fələstin-İsrail münafişəsi həm obyektiv, həm də subyektiv mahiyyətə malikdir: obyektiv mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir tərəf digərinin tutmaq istədiyi mövqeyi ələ keçirmək istəyir, subyektiv tərəfi isə hər iki tərəfin ekstremistlərinin qarşılıqlı məhv etmə və xüsusilə yəhudilərin Böyük İsrail dövlətinin yaradılması cəhdlərində özünü büruzə verir. Bu münafişə tərəflərin bir-birini başa düşərək əməkdaşlıq etməsi şəraitində hər iki tərəf üçün müsbət nəticə verən münafişəyə çevrilə bilər.

Məhz bu tərəqqinin vasitəsilə tərəflər öz milli maraqlarını dərk edərək tezliklə hər iki tərəf üçün əlverişli olan razılığa gəlmək üçün mühüm gəzəşlər edə bilərlər. Belə ki, İsrailin nüvə silahına malik olması regional münasibətlər sisteminə «struktur dəyişikliklər» gətirir, lakin İran nüvə proqramı İsrail üçün potensial təhlükədir və İsrailin hakim mövqeyinə zərbə endirərək vəziyyəti mürəkkəbləşdirə bilər. Ona görə də indi FM ilə barışıq İsrailin milli maraqları ilə üst-üstə düşür. Həmçinin Beynəlxalq Energetika Agentliyi (BEA) bəyan etdi ki, 2010-cu ilə qədər Yaxın Şərqi neftinə olan tələbat artacaq. Amerika idxalı isə neft çıxaran ərəb dövlətlərinə daha çox Amerika istehsalı olan silahları almaq imkanı yaradır, məsələn, 1973-cü il müharibəsində ərəb koalisiyası İsrailin külli miqdarda hərbi texnikasını sıradan çıxartmağa müvəffəq olmuşdu.

Beləliklə, əgər İsrail münafişənin həllinin tərəfdarıdırsa, gələcəkdə ərəb ictimaiyyətini sakitləşdirmək üçün bütün zəruri addımları atacaq, xüsusilə Fələstin dövlətinin yaradılmasına razılaşacaq. Əgər İsrailin məqsədi hələ də Qərbi sahilində qalmaqdırsa, onda 7 ayrı-ayrı ərəb anklavı nüfuzlu ərəb dövlətini qura bilməz, narazı fələstinlilərin sayı artacaq, sosial-iqtisadi şərait çətinləşəcək. Bu da öz növbəsində radikal təşkilatların artmasına səbəb olacaq və uyğun olaraq müharibələrin başlaması üçün şərait yaranacaq.

Vəziyyətin bu cür istiqamət almasının qarşısını almaq üçün münafişə tərəfləri aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

1. Hər iki tərəf zorakılığını dayandırmalıdır.
2. Hər iki tərəfin üç sahədə yaxınlaşması: mənəvi, siyasi, iqtisadi.
  - a) Mənəvi yaxınlıq ümumi etnik və dini köklərin təsdiq olunmasına əsaslanmalıdır;
  - b) Siyasi yaxınlıq bütün siyasi məsələlərin həll olunmasında birgə komissiyanın yaradılmasına əsaslanmalıdır;
 Fələstin ərəblərinə iqtisadi yardım, işsizliyin aradan qaldırılması
3. Dünya ictimaiyyətinin gücü BMT-nin qərarlarının yerinə yetirilməsinə və ilk növbədə Fələstin ərəb dövlətinin yaranmasına sərf olunmalıdır.
4. Fələstindəki yeni hakimiyyət, Həmas da daxil olmaqla öz terror taktikasını dayandırmalıdır, İsrailə danışıqlara getmək istiqamətində dəyişdirməlidir. Başqa çıxış yolu mövcud deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Ərəb dünyası. Müstəqil inkişafın üç onilliyi. M. 1990.
2. Kiselyov V.I. Beynəlxalq münasibətlərdə Fələstin problemi: regional baxış. M. 1998
3. Ladeykin V.P. Təhlükəli böhranın mənbəyi. M. Siyasi ədəbiyyat, 1973
4. Avrasiyada etnik və regional münaqişələr. Kitab 3. M. Bütün dünya, 1997.
5. Boulding K. Conflict and Defense. A General Theory. NY: Harper and Row, 1962.
6. Brewer T. American Foreign Policy. A contemporary introduction. Third edition. Pentice Hall: NY.1992.
7. Gordon A. Craig, Alexander L George. Force and statecraft: diplomatic problems of our time. NY, Oxford University Press, 1995
8. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order. NY.1996
9. Volfson Q. Məbəd dağı ətrafında//NQ Dini 2004, №21, s.8
10. Lebedev İ. Kemp-Devid paradoksları//Planetin əks-sədası, 2000, №32, 6-9
11. Mirskiy Q.İ. İsrail və fələstinlilər: ən uzunmüddətli münaqişə-Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətlər, 2001,№3,s.96-103-№4, s.66-74
12. Trifonov E. İdarə olunan kaos//Yeni zaman, 2004,№31,s.4

АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

А.Н.АББАСБЕЙЛИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена актуальной проблеме, которая имеет более полувековую историю арабо-израильского конфликта. Автор на конкретных примерах анализирует позицию сторон, раскладку политических сил и даёт своё видение решения проблемы в перспективе. Статья отличается новизной и конструктивизмом и нестандартным подходом к исследуемой проблеме.